

Ярослав РОМАНЮК,
суддя Верховного Суду України,
кандидат юридичних наук

СУБРОГАЦІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ЗАСТОСУВАННЯ У ПРАВОВІДНОСИНАХ СТРАХУВАННЯ

Відповідно до ст. 993 Цивільного кодексу (ЦК) України до страховика, який виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування, у межах фактичних витрат переходить право вимоги, яке страхувальник або інша особа, що одержала страхове відшкодування, має до особи, відповідальної за завдані збитки. Ця норма відтворює норму ст. 27 Закону України «Про страхування». В доктрині таке право страховика іменується правом на суброгацію. В українському страховому законодавстві такий термін не вживається, окрім ст. 269 Кодексу торговельного мореплавства України.

Суброгація (походить від латинського «*subrogare*» – заміщення, обрання взамін) є одним із видів уступки права, який полягає в тому, що до нового кредитора, який реально виконав зобов'язання у вигляді сплати грошей, переходить право вимагати відповідного відшкодування від особи, відповідальної за завдану шкоду.

Суть суброгації полягає в наступному.

Згідно з цивільним законодавством шкода, завдана особі або майну громадянина, а також шкода, завдана майну юридичної особи, підлягають відшкодуванню у повному обсязі особою, яка заподіяла шкоду.

Відшкодування шкоди потерпілому можливе з двох підстав: 1) у результаті невиконання контрагентом потерпілого своїх договірних зобов'язань; 2) у результаті дій особи, не пов'язаної з потерпілим ніякими договірними відносинами (так звана деліктна відповідальність).

Якщо дії третьої особи, якими страхувальнику заподіяно шкоду, підпадають під визначення страхового випадку, то в цього потерпілого (страхувальника за договором страхування) відкриваються дві можливості відшкодувати цю шкоду: 1) за рахунок її безпосереднього заподіювача (особи,

відповідальної за шкоду); 2) за рахунок страховика шляхом отримання страхового відшкодування.

Наприклад, громадянин застрахував від викрадення належний йому автомобіль, який у подальшому було викрадено. В результаті розшукових заходів органами міліції угонщика було встановлено, але знайти автомобіль не вдалося. В такій ситуації громадянин може вимагати відшкодування вартості автомобіля від угонщика або отримати страхове відшкодування від страховика.

Право вибору належить самому потерпілому, який визначає, що йому вигідніше. Отримати страхове відшкодування від страховика зазвичай простіше і швидше. Тому потерпілий може скористатися своїм правом застрахованого і відшкодувати завдану йому третьою особою шкоду шляхом отримання страхового відшкодування від страховика. При цьому в страховика, який виплатив страхове відшкодування, виникає на підставі суброгації право вимоги до безпосереднього заподіювача шкоди.

У порядку суброгації до страховика переходить право вимоги страхувальника (вигодонабувача) зі всіма його перевагами і недоліками. При цьому до страховика не може перейти більше прав, ніж їх має сам страхувальник. Право вимоги, яке перейшло до страховика, здійснюється ним з дотриманням правил, які регулюють відносини між страхувальником (вигодонабувачем) і особою, відповідальною за шкоду. У зв'язку з цим страховик, пред'являючи до особи, відповідальної за шкоду, вимогу, яка перейшла до нього в порядку суброгації, зобов'язаний керуватися тими нормативними актами, які регулюють відносини, що існують між страховиком (вигодонабувачем) і заподіювачем шкоди. Це стосується як матеріальних, так і процесуальних норм права.

У порядку суброгації страховик може стягти із заподіювача шкоди лише ту суму, яку він сам сплатив страхувальнику. Тому якщо страхове відшкодування лише частково покриває заподіяну потерпілому шкоду, щодо заподіювача шкоди будуть існувати одночасно два права вимоги: перша вимога – страховика в розмірі виплаченого потерпілому страхового відшкодування, друга – потерпілого у розмірі тієї частини заподіяної шкоди, яка не була покрита страховим відшкодуванням.

Суброгація впливає безпосередньо із закону і не потребує підтвердження договором страхування. Доказами наявності у страховика права вимоги до особи, відповідальної за заподіяння шкоди, є договір страхування і документ, який підтверджує виплату страхового відшкодування. Норми ст. 27 Закону України «Про страхування» і аналогічної за змістом ст. 993 ЦК України є імперативними, тому в договорі страхування не може бути скасовано право на суброгацію. Якщо страхувальник, отримавши страхове відшкодування, висуває позов про відшкодування завданої шкоди проти винної особи, то страховик має право вимагати від страхувальника повернення необґрунтовано одержаних сум. В окремих випадках реалізація права вимоги до особи, винної за шкоду, може стати неможливою з вини страхувальника (наприклад, ним не зібрані або несвоєчасно передані страховику необхідні матеріали, не оформлені документи, які обґрунтовують право вимоги до особи, відповідальної за шкоду, пропущено строк пред'явлення позову). Такі обставини

є підставою для відмови страховика у виплаті страхового відшкодування. Разом з тим сам по собі факт невстановлення особи, відповідальної за шкоду, ще не може бути підставою для відмови у виплаті страхового відшкодування. Приміром, якщо страхувальник не розшукав угонщика, який викрав у нього застрахований автомобіль, і тому страховик не може реалізувати своє право вимоги до особи, відповідальної за заподіяння шкоди, яке перейшло до нього, то це не може бути підставою для звільнення страховика від здійснення страхової виплати такому страхувальнику. Це можливо лише в тому разі, якщо страховик не може реалізувати право вимоги з вини страхувальника (той не вжив необхідних і можливих заходів для встановлення особи, відповідальної за шкоду).

Суброгація відрізняється від цесії тим, що перехід права вимоги відбувається за законом, а не на підставі договору. Іншою відмінністю суброгації від цесії є те, що в порядку суброгації страховик може стягти з заподіювача шкоди лише ту суму, яку він сам сплатив страхувальнику. При цесії такого обмеження немає.

Однотипним за змістом з правом суброгації є право регресу, однак вони істотно відрізняються одне від одного. При регресі на відміну від суброгації поряд із зобов'язанням, де в якості кредитора виступає потерпілий, а в якості боржника – особа, відповідальна за шкоду, виникає нове зобов'язання, де в якості кредитора виступає страховик, а в якості боржника – особа, відповідальна за шкоду. Тобто якщо у випадку суброгації відбувається перехід прав кредитора в існуючому зобов'язанні, то у випадку регресу виникає право третьої особи на відшкодування сплаченого за зобов'язанням, дія якого припинена виконанням третьою особою цього зобов'язання.

За регресним зобов'язанням перебіг позовної давності починається заново – з моменту виконання основного зобов'язання. Оскільки при суброгації нове зобов'язання щодо відшкодування шкоди не виникає, а лише відбувається заміна кредитора в існуючому зобов'язанні – до страховика переходить право вимоги до особи, відповідальної за шкоду, то перебіг позовної давності заново не починається. Якщо в рамках суброгації страховик звільняється від виплати страхового відшкодування в разі неможливості з вини страхувальника пред'явлення вимоги до особи, відповідальної за шкоду, про що говорилося вище, то при регресі законодавство такого не передбачає.

Право суброгації застосовується лише в майновому страхуванні і не може бути застосоване в особистому страхуванні відповідальності за шкоду, заподіяну життю і здоров'ю. Право вимоги страхувальника до особи, відповідальної за заподіяну шкоду життю та здоров'ю, за своїм характером є таким, що тісно пов'язане з особою самого страхувальника, а тому не може переходити до інших осіб (ст. 515 ЦК України). При особистому страхуванні життя і здоров'я страхувальник має право отримати і страхову суму від страховика, і в повному обсязі відшкодування шкоди від її заподіювача. Виплата страховиком страхової суми за договором страхового відшкодування шкодою для нього не є, оскільки винна в порушенні прав потерпілого особа ніяких прав страховика не порушує. В страховика в такому разі відсутнє і право регресу.

У разі страхування цивільно-правової відповідальності власника транспортного засобу потерпілий має право на отримання страхової виплати від страховика. Однак його небажання або неможливість отримання страхової виплати ні за яких обставин не позбавляє його права на отримання відшкодування від особи, яка заподіяла шкоду. Право потерпілого на відшкодування шкоди за рахунок її заподіювача є абсолютним. Саме тому відмова заподіювача шкоди від її відшкодування з тих мотивів, що його відповідальність за заподіяння шкоди застрахована і тому потерпілому необхідно звертатися до страховика за одержанням страхової виплати, є неправомірною. Також якщо потерпілий не скористався своїм правом на отримання страхової виплати, то страхувальник не вправі вимагати від страховика виконання договору на користь потерпілого. Якщо потерпілий пред'явив позов до заподіювача шкоди, то цей позов має бути задоволений. Заподіювач шкоди, будучи страхувальником за договором страхування своєї цивільно-правової відповідальності, після виплати присуджених судом потерпілому сум може відшкодувати їх шляхом пред'явлення відповідного позову до свого страховика.

Як же бути із суброгацією в рамках договору страхування цивільно-правової відповідальності власника транспортного засобу? Чи застосовується вона?

Як уже зазначалося вище, потерпілий має право вимоги до заподіювача шкоди (в даному випадку страхувальника) про відшкодування завданої йому шкоди. І ніщо не може завадити йому скористатися цим правом вимоги, незважаючи навіть на те, що відповідальність заподіювача шкоди застрахована. І якщо він скористається цим правом та стягне суму завданої шкоди безпосередньо з її заподіювача (тобто зі страхувальника), то цьому потерпілому-вигодонабувачу нічого буде передати в порядку суброгації страховику, так як його право вимоги до заподіювача шкоди задоволено і вичерпано сумою, отриманою в порядку відшкодування шкоди безпосередньо від заподіювача шкоди – страхувальника.

Отже, суброгація в цьому випадку застосовуватися не може.

Але якщо потерпілий скористається своїм правом вигодонабувача і отримає страхову виплату від страховика, то його право вимоги до заподіювача шкоди – страхувальника (тобто притягнення його до відповідальності за завдання шкоди) також вважається задоволеним у частині суми цієї виплати, так як відповідальність заподіювача шкоди є застрахованою. В протилежному випадку потерпілий мав би право одночасно на дві вимоги: до заподіювача шкоди про відшкодування шкоди і до страховика про здійснення страхової виплати, що призвело б до його безпідставного збагачення. Разом з тим згідно зі ст. 1194 ЦК України потерпілий, скориставшись своїм правом на отримання страхової виплати від страховика, має до заподіювача шкоди право вимоги про її відшкодування лише в тій частині, в якій страхова виплата не покрила завданої шкоди.

Таким чином, і в цій ситуації потерпілий не є носієм того права вимоги до заподіювача шкоди – страхувальника, яке він міг би передати в порядку суброгації страховику.

Щодо страховика, то його обов'язок щодо виплати страхового відшкодування впливає з укладеного зі страхувальником договору. Страхове відшкодування знаменує собою страховий захист, який оплачений цим страхувальником. Інакше кажучи, виплачуючи страхове відшкодування, страховик відпрацьовує ті кошти, які він отримав від страхувальника у вигляді плати за страхування. При цьому немає ніякого значення, кому конкретно виплачується це відшкодування – самому страхувальнику чи потерпілому, оскільки в будь-якому разі об'єктом страхування є інтерес страхувальника (а не потерпілого) і мова йде про виконання страховиком свого зобов'язання за договором страхування шляхом надання страхової послуги, оплаченої страхувальником як стороною цього договору. Зворотнє стягнення сум страхового відшкодування страховиком зі страхувальника під виглядом регресу або суброгації означало б, що фактично страхування відповідальності за завдану шкоду не було взагалі.

Таким чином, конструкція, за якою страховик має право стягти зі страхувальника суми страхового відшкодування, не має під собою ніяких правових підстав і є не чим іншим як бажанням страховиків організувати беззбитковий бізнес, заснований на запереченні страхування як такого.

Передбачене ст. 38 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» право страховика на регресну вимогу до страхувальника є винятком як із загальних правил страхування, так і з правил регресу та стосується тих випадків, коли вина страхувальника у заподіянні шкоди має найбільш грубі і виразні форми (коли шкоду завдано навмисно або в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння, або якщо страхувальник самовільно залишив місце пригоди тощо).

Дещо інша ситуація складається з можливістю застосування суброгації у випадку, коли особа страхувальника, який виступає у зобов'язанні із заподіяння шкоди у ролі особи, відповідальної за шкоду, і безпосереднього заподіювача шкоди розділяються (наприклад, шкода завдана дорожньо-транспортною пригодою, яка сталася з вини водія автотранспортного підприємства при виконанні ним трудових обов'язків).

Суброгація означає заміну особи в зобов'язанні, де на місце страхувальника, який є кредитором, стає страховик. Якщо страхувальник має право вимоги до особи, винної в заподіянні шкоди страхувальнику, то це право вимоги переходить до страховика в межах виплаченої ним суми відшкодування. Відповідно, для того, щоб страховик мав право вимоги до особи, відповідальної за шкоду, відшкодовану в результаті страхування, потрібно, щоб таке право вимоги мав і сам страхувальник. Така ситуація виникає тоді, коли страхувальник, виступаючи в якості особи, відповідальної за шкоду, притягається до відповідальності за дії безпосереднього заподіювача шкоди. Тут у страхувальника виникає право регресної вимоги до заподіювача шкоди. І це право переходить до страховика в порядку суброгації.

Отже, у такому випадку наявною є конструкція передачі в порядку суброгації права регресної вимоги страхувальника до особи, за дії якої цей стра-

хувальник несе відповідальність, тобто до безпосереднього заподіювача шкоди. Наприклад, з вини водія автотранспортного підприємства сталася дорожньо-транспортна пригода. До відповідальності буде притягнуто не самого заподіювача шкоди – водія, а володільця транспортного засобу – автотранспортне підприємство. Оскільки ж відповідальність цього підприємства є застрахованою, страховик здійснить страхову виплату потерпілому, який у цій ситуації буде вигодонабувачем. За цих умов до страховика, який виплатив страхове відшкодування потерпілому в результаті дорожньо-транспортної пригоди, перейде те право вимоги, яке автотранспортна організація буде мати до свого водія.

Якщо ж автотранспортна організація як володільця транспортного засобу відшкодує шкоду, завдану їй водієм, вона має незаперечне право регресу до свого водія. Це право вона як страхувальник може передати за договором цесії страховику. Але ця цесія становитиме собою самостійне правовідношення, яке знаходиться поза межами власне страхового правовідношення.

Використана література:

1. Енциклопедія цивільного права України / Відп. ред. Я.М. Шевченко. – К.: Ін Юре, 2009. – 952 с.
2. Договірне право України: Особлива частина: Навч. посібн. / За ред. О.В. Дзери. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 1200 с.
3. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / За ред. В.М. Коссака. – К.: Істина, 2008. – 992 с.
4. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. розробників проекту Цивільного кодексу України. – К.: Істина, 2006. – 928 с.
5. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар. – Харків: Одиссей, 2008. – 1200 с.
6. Постатейный комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части второй: В 3 т. – Т. 3 / Под ред. П.В. Крашенинникова. – М.: Статут, 2011. – 574 с.
7. Практика применения Гражданского кодекса РФ частей второй и третьей / Под. общ. ред. В.А. Белова. – М.: Юрайт, 2009. – 1429 с.
8. Сарбаш С.В. Арбитражная практика по гражданским делам: Конспективный указатель по тексту Гражданского кодекса Российской Федерации. – Т. 2. – М.: Статут, 2006. – 574 с.
9. Худяков А.И. Теория страхования. – М.: Статут, 2010. – 656 с.
10. Комментарий к Гражданскому кодексу Республики Беларусь с приложением актов законодательства и судебной практики (постатейный): В 3 кн. – Кн. 2 / Отв. ред. В.Ф. Чигир. – Минск: Амалфея, 2007. – 1384 с.
11. Судебная практика по гражданским делам: вопросы материального и процессуального права / Сост. Н.А. Бабий. – Минск: ГИУСТ БГУ, 2011. – 975 с.
12. Kodeks cywilny. Komentarz. Redaktor prof. Edward Gniewek. – Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck, 2008. – 1718 с.